

KEMÉNY ZSIGMOND

ÉLET ÉS IRODALOM

TANULMÁNYOK

AMTAK Bt, 2025

Cop. AMTAK Bt, 2025

Felelős szerkesztő: Varsányi József

Kiadó: AMTAK Bt, 2040 Budaörs, Semmelweis u. 6/B.

06 20 218 6762 amtakbt@gmail.com

www.amtak.hu

Látogasson el webáruházunkba, és böngésszen!

ISBN 978-615-6907-36-3

Készült: AMTAK Bt, Budaörs

A MOHÁCSI VESZEDELEM OKAIRÓL

Nemzeti életünk közelebb lefolyt néhány százada nem volt a közjólét, öntudat, körülmények teljes ismeretéből származott józan számítás, polgári erény és dicsőség korszaka. Évkönyveink lapjain gyéren, elszórtan ami fényes és nagyszerű tűnik is fel, az az ember és honfi magasabb elhivattatásának inkább jogfenntartása, mint birtoklása. A nemzedékek hosszú sorain apáról fiúra véghagyomány gyanánt leszállott viszályok következtetésiben elerőtlenedés, a pillanat csábjainak bűnös bókolás, a körülmények megnehezedő súlyának tehetetlen maga-aláadás jövőnek napirendre. A hazafi elszánás, mely csekélynek veszi a parányi életet a nemzeti becsület fenntartása nagy pillanati közt, s ha szükség az intéző Nemezis kezéből a bírói pálcát vagy bosszuló tört kiragadni ... csak kötelességnek tartja; s mint a hitnek hatyúja felhasítja kebelét, kiomlott vérével táplálja erőssé meggyőződése gyermekeit, ritkán volt álma a szív felhevült érzéseinek; szinte soha éber akaratja. Jelenkorunkban azonban a viharok egén fénylik itt-ott egy-egy szebb reménnyel biztató sugár; állított elé az oly sokkal adós sors néhány választottakat, kiknek éjjelök és nappalok a hon értelmi, erkölcsi és nemzeti újjászületése fáradságteli munkájára van felajánlva.

Ily nagyszerű vállalatoknál nehezek az eszközök; erőt próbálók a kivitel előfogásai. De Thészeusz is a honát pusztító szörnyetegek ellen kiirtó harcra készülve, sziklát emelt őse kardjáért, s e tett volt a küzdés feltétele, s vált egyszersmind a győzelem zálogává.

Ezt szem előtt kell tartani; a készülődés egy pillanatját is nyomtalanul elenyészni nem hagyva tűzni ki a magas célt; érte verítékezni és vérzeni: polgári kötelesség s jutalma egyaránt szép, mert tölgy, borostyán vagy töviskoszorú.

"Ismerd meg tenmagad", mondotta a hajdan kor egyik bölcse. A felhozott aranyszabály, mely akaratunkra s annak tettben nyilatkozása irányára kedvezőleg vagy ellenségesen ható, rajtunk kívüli körülmények teljes felfogására is kiterjed, a gyakorlati élet szerencsésének mindeneket egyszersmind befoglaló feltétele.

Nemzetet ez önmagávali tisztába jövetelre vezetni: a hű honfi magas, de bajos elhivattatása.

A jelen azonban - mint a régi szkíták titkos írása, a két testvér pálcadarab egybetétele által - csak a múlt hozzájáruló kiegészítései közt ad olvasható betűket.

Sohasem lehet hát becsesebbre fordítva nekünk magyarokul figyelmünk, mint honunk történeteire.

Évkönyvünk oly dús, főleg a szerencsétlenség tanulságos eseményeivel, hogy midőn a nemzeti bűnhődés hosszú sorait s az azt sujtoló csapásokat számlálja elé, bő felvilágosítást nyújt, mit nem kell s következőleg arról is,

mit kell tennünk; úgyannyira, hogy ha igaz a közmondás, hogy kárán csakugyan tanul a magyar, ez a második ó-vég hagyomány (testamentum), mely midőn az üldözött nép siralmas történeteit tanítja, egyszersmind a cselekedettel hívőknek az ige eljövendő országát hirdeti.

Én midőn a *mohácsi* veszedelemnek, e következései megrázó, nagyságánál fogva elsőbbszerű történetnek okairól kevésre terjedő lapokon s tehetségi képességemhez mérten töredékesen közlendem nézeteimet, csak az kívánok lenni honom lelkes fiaira nézve, mi volt az egyszerű munkás férfi kezében az ólomgolyóbis, mely azon pontban, midőn ő szendergett, földre koppanásával adott ébresztő jelt; minden célom tudniillik csak figyelemgerjesztés, s hozzátehetem, jutalmam erősebb kéz ily tárgyú dolgozatai nyomán mentől előbbi elfelejtetés.

A mohácsi veszedelem nálunk eddigelé, a tárgy bajosságán egy könnyű fordítással magát túltevési természetnél fogva, a nagyközönség által azon események sorába szokott belé számláltatni, melyeknek mindenünnen egybefolyó okai felfogása közt eltévelyedvén az emberi értelem, ingadozásaiban kisegítésül sors, történet, predesztináció sat. címekhez folyamodik.

Az oszmánok ereje s a magyarok gyengültsége volt ez örökre nevezetes nap eléhozója; csak ennyit mondhatunk általános megfejtési próbául. E mondat első tételének rövid említése s a másodiknak részletesebb és kiterjedőbb vizsgálata lesz tárgya e lapoknak.

Konstantin roppant birodalma az oszmánok megtámadása korában elaggult, egybetartó erő hagyott s feloszlásnak elért; népe puha és erkölcstelen, lelki éberséget s testi erőt nélkülözött, s az ősi trófeumai közt öntudástalan fennjáró halottja a rég elszíratott görög és római szellemnek; uralkodója a bíbornak a méltóság szédítő magasságába helyezett apszisa, ki a tradíciók hosszú sorain a szolga nép fogalmaiba plántált vallásos babona útján bírja csak még a rab csoport rászoktatott bókolásait; igazgatása nőcselszövény, heréltek ármánya, udvari szolgák hízelgése, testördüh s ezek zsoldjába szegődött proletárius csoportok mérget keverő vagy gyilkot villogtató karja; kormányzási rendszere végre egyoldalú s egymást keresztülvágó nézetek, tétovázó ingadozás vagy tett el nem bírtan a sorsnak gyáva maga-aláadás. Ily körülmények közt önként következik, hogy egy fiatalságnak túlcsapongó erejétől pezsgő, harc sanyarúságának nekidurult s az Iszlám rajoskodásától vezérlett népnek, mily volt az oszmán, nem Cherson magas kapujára csak, hanem a birodalom minden pontjára felírtan állott: itt visz az út Byzantiumhoz; s ha említjük még a római kúria egyoldalú számítását, mely pogány és keleti között különbséget tenni nem akarva, eldöntő befolyását a kereszténységet Ázsiából fenyegető veszélyek gátlására, hatalmas ellensúly összesítésére tartóslag felhasználni sohasem bírt elég elhatározottsággal, áldozati készséggel, átláthatólag kiviláglik, miképp a törökök Európában megerősödése nagyrészt a magyar nemzetnek hatása s tehát csak honi történeteket nyomozó irományunk körén kívül eső. Ámbár e tekintetben is sok függött honunktól, ha helyheztesét s

az azáltal kitűzött törekedési irányt nem tévesztette volna szeme elől el. E gondatlanságnak osztozó társai:

a) Az uralkodók; kik ahelyett hogy, mire a nemzet többek közt csak fekvésénél fogva is meg vala híva, a *Duna* mentén terjesztenék birodalmok határait, s a hont veszéllyel fenyegető törökök ellen fordították volna fegyvereik élet, családi egybeköttetéseknél fogva vagy pápák ingerléséből Németország s egyes hercegségei szövvényes viszonyaiba magokat bevonatni engedve, hasznót és dicsőséget egyaránt nem gyümölcsöző vállalatokra pazérolták országuk kincsét és vérét s uralkodások éveit; a töröktől szomszédolt melléktartományokat, melyeken inkább felsőségi címet, mint hatalmat gyakoroltak, a hon érdekéhez közelebb vonás elmulasztásával a hódító kény hardíjával tűzve ki.

b) Az oligarchák; kik engedelmeskedésen túl nőtt hatalommal, egymást felváltó sorral tudtak Ausztria, Cseh- és Lengyelország uralkodóiban, a rajtok hatalmat éreztető koronás fők ellen vetélytársat állítani elé; villongások és trónuskövetelések közt a török elleni nagyszerűbb vállalat lehetőségét nehézzé, sikerét kétségessé tenni.

Általtérek a *mohácsi* veszedelem második, sőt tulajdonképpen vetten egyetlenegy okára, minthogy az elsőnek csak ehhez mérten lőn jelentése s nemzettipró ereje.

A magyar erő alásüllyedését eszközölte a *Mátyás* által lenyomott oligarcha pártnak a nagy hőst követő

árnyékuralkodók alatt azon kort kijelölő szellemmel s Európa történeteivel ellenkező irányban korlátlan hatalomra jutása; s ebből következőleg a királyi tekintetnek, anélkül hogy nemzet vagy öszvetartó népkijelöltek hatalma léphetett volna helyébe, tökéletes megsemmisítése; az ország létszeres részei elválása és öszveroskadása; egyesek fejtelensége; az egészek aljasodása.

De mindezeknek felfejtő fonalát annak előrebecsátása, miként állott Európában s miként Magyarországon *Mátyás* haláláig az oligarchai hatalom szemben az uralkodóival, nyújthatja csak kezünkbe. Mindkettőre vetett pillanat nem fog tehát a tárgytól félrecsapongás lenni.

A római birodalom öszveroskadásával megnyílt középidőnek első fele a néphatalmi elemekkel korlátolt királyság korszaka, nem egy jelével csakugyan az oligarchiának.

A letelepedett germánoknál az uralkodó csak seregvezér, népgyűlési és ítélőszéki elnök, közhatározatok végrehajtója; jövedelme az elfoglalt földből részébe jutott magánbirtok terménye, büntetésdíj határozott része, önkéntes ajándék. A győzedelmes sereg szabad férfiainak polgári joguk és köteleztetésök a harcra felkelés, a nagy nemzeti gyűlés tanácskozásaiban részvétel; birtokuk a meggyőzött néptől elvett, katonai érdem s egyéb körülmények következtetésében különböző nagyságú, de általánosan véve feltételetlen sajátul (allodium) átadott, úgynevezett sors-rész.

Ezen intézmények azonban csak kevés ideig maradhatnak meg egyszerű tisztaságukban. Mert a meghódolt tartományok nagy kiterjedése az igazgatás központjától távolabb eső szegényebb sorsú birtokosoknak felette terhessé tévé nemzeti gyűlésekre megjelenéseket; miből folyólag a személyes szózatjog gyakorlati alkalmaztatása a nemzet tehetetlenebb s tehát nagyobb részére nézve csaknem elháríthatatlan akadályoknak lőn kitétetve.

Továbbá a római provinciák régi lakosai rész szerint egyes birtokosok sclavjaivá tétetve, a zsarnokkény gyakorlatára csábítás s rabi szenvedések látására s eltűrésére megszoktatás útján, rész szerint pedig a hódító néppel egybeolvadva, a századok sorain végigviselt szolgaság fogalmainak germán vérbe átoltása által a népszabadságra veszedelmes hatást gyakoroltak.

Végre azon esemény, mely szerint a győzelem első harcait némely szegényebb sorsú férfiak a gazdagabbak kíséretében és zsoldján tették, s következőleg a meghódolt föld felosztásakor feltétlenül saját birtokot (allodium) nem kaptak, hanem a hatalmasoknak, kinek neve alatt és harc-sorában küzdöttek, részébe jutott terjedelmes allodiumából nyertek engedelmesség és hűség feltétele alatt hűbértartókat (feudum), s ennek következtében mint nem önálladalmú emberek a nemzeti gyűlésekben személyes szózatadástól elrekesztettek, s csak pártfogóik által képviseltettek, roppant változásoknak csíráját rejté magában.

Nem is tölt sok év el, s máris a csak bizonytalan időre haszonvétel végett átengedettett feudum, a hozzákapcsolt kötelezésekkel maradékról maradékra leszállóvá válik.

A királyok magokat nagyobb erővel környezendők, koronauradalmakat, polgári és katonai főbb hivatalokat adnak, mint fiúról fiúra leszálló hűbért a hatalmasabb allodium-birtokosoknak; ellenállhatatlan fegyverül, mint hitték, ön jogaik védelmére s mint a következesek bebizonyították, azok megtámadására.

Az ököljog, a birtok- és személyjog szentségét s a központi igazgatás erejét tiprólag s a később behozott *treuga dei* által is kevésbé korlátoztatva, a kisebb allodiumok birtokosait, az élet fenntartása ösztönénél fogva a hatalmasok szárnyai alá hajtván, azok tulajdonát ezek hűbérévé változtatja.

Szóval a független saját birtok rendszerét, mely a társadalmi szerződések fogalmából keletkezett erkölcsi hatalom törvényes megbízottjai által szabta köteleességeket, nyújtja jogokat, s kívánt hűséget és engedelmességet, álláspontjaiból rendre-rendre kiszorítja a feudale systema.

Ez, midőn a népet számtalan kisebb és nagyobb s egymáshoz csak azon viszonyból fogva, hogy uraik együtt néhány hatalmasabb főnöknek alattvalói s ezek meg a fejedelemnek, egybekapcsolt szolgacsoportozatokra osztja, a túlzott függésnek és függetlenségnek anyagát rejti egyszersmind magában s fejt ki, ha a vazallusi láncot egybetartó, végszem elpattan, azaz gyenge és tehetetlen a

király, az első a néppel, a másodikat az igazgatással szemben.

A trónus körüli szolgálat címével szintúgy, mint a fejedelem akaratjának ellenszegüléssel büszkélkedő főnökök, ezen felülkerekedett újabb rendszer szellemében s védpajzsa alatt kezdének kiváltságokat gyakorolni, melyek a nép polgári szabadságát, igazgatási jogokat, melyek az uralkodók hatalmát korlátozták; s midőn főleg az utolsók részéről a dolgok természetes rendje ellenhatást idézett elő, elkezdődött a nagy harc, mely az események árja s egyesek kitűnő ész- és szenvedélyereje által sokféle irányt vett, s változó szerencséivel folyt ugyan, mindazonáltal, kivált mióta német *Lajos* Koblenzben 860-ban arra kötelezte magát, hogy minden fontos dolgokat az ország nagyjai megegyezéséből vészen teljesezésbe, s utóbb az egyházi rend igazgatása oligarchai elveken épült újjá a hierarchiában, általánosan véve néhány század alatt a főnökefelekezet győzedelmei, a királyi tekintély megalázásával, a nép elnyomtatásával volt kijelölt.

De végre a győzelem közti túlzás, a keresztes hadak következtetésében ébredni kezdett míveltség szelleme s kiváltképpen a nagy belátású uralkodóknak azon szerencsés kormánynezetők, melynél fogva vetélytársaik ellen az azok által lenyomott nemzet nagy tömegével egyesültenek, más fordulást adott a dolognak.

Minekutána az emberiséget tettekre mozgató kettős ösztön: saját függetlenség s más akaratunktól függővé tétel, szabadság és hatalom elve, a harcolók állása különböző pontja szerint szembevetett eszközökkel, itt a

nemzet egyesült tömegét a trónus körül gyűjtve, ott főnököket érdek-elszigeteltségben tartva, itt néperőt alakító, ott azt felosztató célokra hevítve, még egyszer hosszas és elszánt tusáját küzdötte; főleg második Lajos ravasz és aláásó politikája nyomán megbukott az oligarcha párt, s a karerőssúly és fejtelenség vaskorát a polgári társaság magas elhivatásához méltóbb időszak, a népnagyok befolyását a nagy népé váltá fel.

Európáról fordítsuk pillanatunkat Magyarországra.

Midőn őseink e földre telepedének, a hűbérrendszer már felemelte harclobogóját, s midőn viszonyaink Európával a keresztyén vallás bevétele által még szorosabbá válának, diadalmai közt kifejlődésének tetőpontja felé sebes lépéseket kezdte tenni. Természetes tehát, hogy azon intézmények, melyek polgári szerkezetünkbe átplántáltattak, nem a felbomlásra jutott saját birtok, hanem a hűbér elveiből valának kiindulók. Minek következtében korán látjuk a főnök hatalmat az igazgatásra nevezetes befolyást gyakorolni. Még sz. *István* mondja, hogy a törvény a fejedelem akaratjából a nép hozzájáruló megegyezésével hozatik; a nép azonban a főnökök (principes).

Magában a hűbérrendszerben létező s feljebb említett okokon kívül főleg három körülmény segítette elő az oligarchiát: kettő az Árpádok korára eső, úm. a közelebbi rokon számára a birodalomból kiszakasztani szokott harmadrész, mely szinte mindig ki nem fáradható vetélytársat állított a koronás fővel szembe; s továbbá a királyság rendje határozatlansága, jelesen annak kérdés

alatt maradása, hogy a király testvére vagy fia következék-e az uralkodásban, mely harc vagy tanácskozás mezején vitatva így is, úgy is a dolgok természeténél fogva, mindig főnökök bíráskodása alatt dőlt el; a harmadik elvképpen az *Árpád*-, veszedelmes következei tekintetében az *anjoui*-ház kihalásával napirendre kerülő: ti. a szabad választás, villongásaival s kapitulációival.

Már *Kálmán* alatt, hogy a királyi tekintet a nagyok szembeszegültsége által csökkenésnek indult, azt a törvényei elébe függesztett apológia, hogy általa azonban e zavart előidéző viszony változást szenvedett, azt magok a törvények s uralkodása tettekkel erős évei bizonyítják.

Következői alatt egész *Imréig*, egyes eseteket nem számítva, a királyi hatalom gyakorlatának az illő kör, a főnökökének a szükséges korlát átaljában meg volt adva.

Ezentúl az egyházi és tehetetlenebb nemesek megalázását, a koronauradalmak kirablását vagy elfoglalását, a főnökrend fejtelensége míveit látjuk napirenden, főleg jeruzsálemi *András* alatt; mígnem végre az atyjával egyenetlenkedő *Béla* az alsóbb nemességből formál pártot magának, s bosszantva a királyt környező nagyoktól, az elrablott koronauradalmak visszabocsátását követelte, s midőn kérései s egyezkedései célra teljességgel vagy legalább tartóslag nem vezetnének, fegyvert ragad. Ezerekkel tódulnak lobogója alá. Az apa és fiú tábora egymás ellen már harc-sorban áll, midőn az egyházi rend közbeveti magát, s létrehozza azon békét, melynek rezultátumai az aranybullában foglaltatvák.

Ezen szerződő-levél az alsóbb nemesség lenyomott szabadságát, megcsonkított jogait, mentesítéseit helyreállítja ugyan, sőt e rend polgári viszonyait még határozottabban egyenlíti ki, mint volt azelőtt valaha gyakorlatban, de az egyetlen biztosítást az elnyomók ellen, a királyi tekintet felemelését az egyezmény körülményeiből kimagyarázható okokból mellőzvé, sőt a resistendi facultas által minden hatalmast, ki ítéletének pártja erejével súlyt adni tudott, a koronás fő ephorusává tévé, önmaga rejtette erőtlensége csíráját magában.

Kevés idő alatt a főnökök régi zabolátlankodásaikat úzik, s az ez okból támadott polgári zivatarok alatt látjuk az *Árpád*-ház uralkodását megszűnni s az *anjouiét* fellépni.

Róbert Károly és *Nagy Lajos* kora belső igazgatási tekintetben is saját színű. Még az *Árpád*-ház alatt a főispáni hatalom megtört, s ennek omladékain már akkor felemelkedett a prelátusoké és báróké egy-, a kúriáé másfelől. Az *Anjouk* korlát közé szorították a kúria befolyását, de nem akarták megtörni a főnökökét; sőt belölök rendszeresítették a kormánytanácsot. Oly erős uralkodóknak, mint ők, nem árthatott a főnökre. Az országgyűlés egybehíva ritkán lő, mert sok ember több zajt okoz. A király volt minden hatalom, s eszköz az országtanács. E nézeteknek rokon hibái voltak az aranybulláéival; mint ott, ti. az önerejében bizakodó nemességtől, úgy itt ez amattól nem vala felemeltetve s eszközül használtatva a közellenség ellen. Ennek következtében már *Zsigmond* alatt hadisorban látjuk az

oligarchiát; az ő egész uralkodása véres harc, drágán fizetett győzelem.

Zsigmond után a választó gyűléseknek lármája s a kapitulációknak mindinkább királyi hatalmat korlátló iránya által és a választott király rövid uralkodása, fiatal vagy gyermek kora következésében az oligarcha egyenetlenkedés és dac tetőpontra hágott; midőn az alsóbb nemesség határozott hangú közbeszólása *Mátyást* emelte a trónusra, kinek merész, következetes, bár néha erőszakos politikája az egyesülés ugyanazon eszközével, melyet kortársa, *II. Lajos* használt fel, megalázta s hatalmából kivetkeztette a főnökrendet.

Eddig Magyarország sorsa Európáéval nagyjára véve egy irányt tart. Itt is, mint ott, hosszasan küszködik az oligarchia, s utóbb többnyire győz, míg végre ugyanazon kor fordulópontja alatt legyőzetik.

De *Mátyásnak* törvényes maradéka nem vala. A főnökrend körülnéz egy árnyékkirály után, kinek, mert címet ad, bitorolhassa hatalmát. Az 1490-i diétán éles s legapróbb egybeköttetésig felfogott számítással gondolta s elszánttá edzett akarattal vitte ki megbukott ügye restaurációja terveit, s a nagy hős törvénytelen gyermekének, Corvinnak kijátszásával *Csehország* tehetetlen királya, Ulászló ül a trónusra.

Itt válik el honunk Európától történeteiben és sorsában, s vár rá a kormány és főnökrend küzdelmei közt eléidézett

rengések után a polgári viszonyok felbomlása; elaljasulás és - *Mohács*.

Kísérjük kitűnőbb jelenetein végig nagy következésű harcát a két szembetett elvnek.

Hogy előadásunk világosabb s egyszerűbb legyen, magokból a fennforgó történetekből kiviláglandó okok következésében három szakaszban adjuk elő: *Ulászló* uralkodásától a mohácsi veszedelemig, országgyűlés sorompóin belül és kívül, megküzdött, eldöntőbb hatású viadalait a kormány- és főnökpártnak.

Az első szak terjed az 1505-i *rákosi* gyűlésig; a második innen az 1525-ben tartott *hatvaniig*, a harmadik a *mohácsi* veszedelemig.

E három kort a kormány részéről egy végcélra hármas törekedés-irány jelöli ki.

Mindenütt még Európában a polgári intézeteknek azon nemű sajátága van, miszerint a király szinte csak annyival hatalmasabb az egyes főnököknél, mennyivel egyszersmind gazdagabb. Midőn tehát az *Ulászló* elébe szabott kapituláció pontjai *Mátyásnak* a kinestár jobb lábraállítását tárgyzó, de törvény által kiszabott cselekedetmód mellőzésével behozott újításait eltörlik, s a királyt jobbára zálogban s részint elpusztult állapotban létező régi koronajövedelmekre szorítják, nem kevesebbet akarnak, mint ezt az elvküzdelmek síkjára fegyvertelen állítani ki. Első tehát, mire a kormányt felvett tárgyunk évsorain végig, jogosan és jogtalanul törekedni látjuk: a

kincstárt gyarapítani s jelesen a néptől mindenáron adót felszedni akarás, vagy más szókkal: a sikeres önvédelem eszközei után kapkodás.

Nagyobb erő ellen csak ármány győzhet, s emberi természet vagy gyengeség tulajdona a végelkeseredés közt az ehhez nyúlást saját személye iránti kötelességnek tartani. Itt is tehát a pacta conventa és vétók országa úgynevezett királyával, a családvér- és kínszenvedésben rokonnal, a hatalmas vazallusok megalázására kötött titkos kölcsönös szövetség útján korlátok között tartani s a cselszövények ezer más nemeivel a fő-fő hivatalokból kimozdítani, jövedelemben, befolyásban csökkenteni, s ha lehet, egyik a másik által buktatni meg az ellenszegülő egyes főnököket, volt a másik feladat.

Zápolya István Mátyás halálakor csecsemő fiát ölébe emelte, mondván: volnál csak nagyobb, most a trónusra tennélek le. Merész vala e szó, s jelentéséhez honunk történetének láncszeme lőn kapcsolva. Elvenni ezt a nemzet szabad választására számított reményt, mely a főnök gög álmainak annyi csábbal mosolygott, s idegen nemzetűnek magvszakadás esetében következési jogot eszközteni, volt a harmadik kormánynézet; elmondhatjuk, hogy e cél kivitelének változtatott alakban előkerülő próbái teszik azon középpontot, melyhez közelebbi vagy távolabbi viszonyban állanak csaknem minden tette az egyik s ellenhatásai a másik pártnak.

Még egy általános megjegyzésünk van, annak ti. felhozása, miképp az oligarchák a kormány szándékaival szemben önnön erejük és gazdagságokon kívül a féketlen

szabadság szerzésére felzúdított alsóbb nemesség minden kis megtámadásra le nem csillapulható ingerültségét s ily állapotban a legcélszerűbb királyi kívánságokat is megtagadó fejességét használták fel. De térjünk már az *első korszakra*.

A kormánypártnak itt egy Szabolcs vármegyei földmívelő gyermeke, Bakacs a vezére. Ő főkorlátnok (kancellár), egri püspök, utóbb esztergomi érsek és kardinál, s közel ahhoz, hogy a világforradalmak nagy szakasza előjelei közt, midőn már az emberiség egy része a konstanzi zsinattól a pisaiig, felülről várni javítást és csalódni megeléglélvén, önerejére támaszkodva reformációt követelendő, ti. X. Leó választásakor az anyaszentegyház feje legyen. Elméje több mint középszerű, rábeszélő tehetsége kitűnő. Eléggé lelkiösmeretes óvni magát attól az aljasodástól, mely mint a csörgőkígyó minden mozdulatján hordozva elijesztőjét, a figyelmet gerjesztő párt helyett csak kevés bűn elvetemedettjei által űzheti cselszövényeit s kevésbé lelkiösmeretes célkitűzésben holmi erkölcsi szempontok által kétségeskedni s cél kivitelben, ha szükség úgy kívánja, legjobb eszközei s eszközlői feláldozásával is ingadozni. Vagyonszomjával csak egy szenvedélye vetélkedhetik, mindkettőt csak egy férfiúé győzheti meg; s a szenvedély a hírszomj; a férfi *Zápolya István*, a főnök-felekezet jelszava, ki vitéz anélkül, hogy nagyszerű hős, népizgató (agitátor) anélkül, hogy népszerű, erős akaratú, határtalan gőgös, nemritkán erőszakos. De tekintsük a történeteket.

A pozsonyi béke, minekutána *Mátyás* halálával a királyságot követelő *Maximiliántól* az ostrommal megvett

várak visszafoglaltattak, magyar fegyver győzelmei közt köttetett meg; mégis annak főpontja Ausztriának, *Ulászló* magtalan halálával, következési jogot ad a magyar koronára, oly meghatározással csakugyan, hogy a szerződés ezen ága a király hatáskörén túlesvén, országgyűlési határozat által erősíttessék meg.

1492-ben volt az első diéta, melynek ez főtárgya; az országtanács nagy része már azelőtt aláírta helybehagyását, de a nemesség, noha *Zápolya* is színleg az aláírók között volt, a legkeserűbb kitörések között az egyezkedést visszaveti, azt nem béke, de szolgasági szerződésnek címezve. *Bakacs* azon csele, hogy a tárgyat vitatás közepéből kiragadva csak akkor, midőn másnemű engedmények által meg lesz nyerve a többség, gördítse megint elé, teljesen megsemmisül. Pedig az ár, mi érte volt fizetve, nem mindennapi, s a még valósággal létező királyi hatalomnak végső fillérei közül való; mert hogy egyebet mellőzzek, *Zápolya* palatinussá neveztetik. A nemesség jónak látja nem várni, míg a pozsonyi béke megerősítésére viszont felszólíttatik, a király minden tartóztatása mellett kapva azon híren, hogy a török az országban kószál, eloszlik; hazatértével azonban nem elégedvén meg, hogy a Habsburg-következés ellen nyilatkozott az országgyűlésen, fegyvert kezd fogni, fenyegetve pusztítással azok birtokait, kik aláírták, s most a közügyben nem segítik; csakugyan egy *Bakacs* által eszközölt, határozott hangú felszólítása a királynak lecsendesíti a háborgókat.

Igen nagy volt győzelme a főnökrendnek, kettős munkássággal igyekezett tehát *Bakacs* azt közönsíteni

(neutralizálni). Még 1492 végén *Ulászló* és lengyel király *Albert* között egy szövetséget eszközöl az engedetlen s koronajövedelmet eltulajdonító vazallusok megzabolázására. Már egyesek ellen fordítja figyelmét. Báthory szászok s főként székelyek elleni szilárd bánásmódjával méltó panaszokra ad okot. Megbuktatására azzal a fortéllyal él a korlátnok, hogy kiviszi, miszerint minden zászlósúr mellé rendeltessék egy hivatali társ. Báthorynak azonban tanácsul adja, ily kisebbítés alól vonja ki magát azáltal, hogy mondjon le, majd a király lesz kénytelen kérni őt hivatalának társ nélkül folytatására. Báthory nem sejtve ravaszságot, úgy teszen, s álmélkodva veszi észre, hogy a király tüstént Losonczyt és Drágffyt vajdának nevezi ki. Egyre-másra szidta a megsértett gőgű úr a papokat és papminisztert, s fenyegetőzött, hogy kiviszi, miszerint prelátus udvari hivatalt ne viselhessen; de nemsokára szégyene közt és mérgében megholt.

Ily tettekkel Bakacs mindinkább közeledik céljához: megalázni a nagyokat, megrettenteni az országot s csak azután próbálni el a pozsonyi béke megerősítését. Azonban *Maximilian* sürgetése mindent megsemmisít. Országgyűlés hirdettetik 1493-ban szeptember 28-án, minekelőtte a nemzetet eléggé elkészíthette volna rá a korlátnok, kinek még azt a szerencsétlenséget is kellett a kinyitás előtt megérni, hogy az általa lemondásig elbosszantott *Corvin* helyébe tett egyik bánt, *Derecsényit*, Újhidánál 5700 magyar veszteséggel megverjék, elfogják a Croatziában szerte pusztító törökök, *Zápolya* s *Újlaki*, kik hamar megsejtvén célzatait *Bakacsnak*, hogy annál erősebben álljanak, magtalan kihalás esetében birtokaik kölcsönös egymásra szállásáról egyezésre lépnek, ezen

vesztett csata hírére az országban elterjedt közmegrémülést a nemesség kormány ellen ingerlésére tudák felhasználni, s annyira vitték a dolgot, hogy az nagy kitörések közt a pozsonyi békét újra visszaveti, s elkeseredésének senkit sem kímélő kitételeivel az újhidi gyalázatot egyenesen a királynak tulajdonítja, ki arra nem alkalmas embereket emel vezérségre, maga restelli személyesen vinni hadba a sereget, veszedelmes tanácsadókat tart, s nyíltan kijelenti, hogy változtatását kívánja a hivatalbelieknek.

Hiába mondotta *Ulászló*, hogy egész uralkodása alatt 40 000 aranyat nem kapott Magyarországról, a bandériumok felszólításra nem állanak ki teljes számmal, a nagyok egymás közt egyenetlenkednek, s következőleg nem lehet semmi kitűnőt kezdeni a törökök ellen; a felzúdult indulatoknak áldozatot kellett odavetni. A csanádi püspököt tehát *Bakacs* kincs-orzás bűne címe alatt tárnoki hivatalából kitéti. Helyébe pécsi püspök *Zsigmond Erneszt*, ki tulajdonképpen egyik pártnak sem bírta bizodalmát, de egyébiránt roppant gazdagságú vala, lőn tárnok.

Zápolya büszkén győzelmében, diéta-eloszlás után elfoglalja *Corvin* várát, Zombort, mint birtokához közel esőt; perbe idéztetvén megjelenni nem akar. Őt s hasonló fejes társait tehát megzabolázandó, ráveszi a király *Albertet*, hogy találkozzanak együtt a lázongó országnagyok megbuktatására módról gondolkodni, lengyel seregek által akarván megrettenteni *Zápolyát*. Azonban ez az adósságok közt alig lélegző királyt uradalmaiban fényesen fogadja, eleséget küld útjára s

kölcsönben Lőcsére, a koronás fők egybetalálkozása kijelölt helyére jövetelre útilevet kap, s a megtörténtek elfelejtéséről biztosítatik.

Ulászló különben is szegény kincstára a lőcsei úttal, melynek költségei egyikéül visszafordulással olvassuk a dúsgazdag *Bakacs* legényei számára vásárlott cselédposztót, nemcsak hogy tökéletesen kimerült, de a legszükségesebbek megszerzésére 100 aranyonként kellett a nagyuraktól kölcsön venni fel. Ily szorító körülmények közt visszatérő útjában Kassán országtanácsi gyűlést tart a király. A fő-fő urak azon okból, hogy aprónként nagyra nőtt hitelezéseiket megkaphassák, hatáskörökön túl terjeszkedve és az ország gyűlésébe vágva, minden pártraszakadás félretételével meghatározzák, hogy a kincstár jobb lábraállítása tekintetéből minden kapuszámtól egy arany adó vétessék fel, azzal a hozzátétellel, hogy saját birtokaik mentesítve légyenek ezen tehertől. Sőt soknál közölök a rablási szemtelenség többre terjed; néhány főnök jobbágyaitól önszáma felszedte a nevezett adót, p. o. a két pártfő *Zápolya* és *Bakacs*. Volt nem egy, ki a király számára felgyűjtöttet elorozta, p. o. *Kinizsi*, ki tizenkét vármegyéből csak 5000 aranyat szolgáltatott be. Ezen törvénytelen adó nagy békétlenséget okozott az országban; több vármegyék összeszövetkeznek a nem fizetésre. Erdélyben az oláh jobbágyok feltámadnak. A vajdák vélekedése szembeütköző: *Drágffy* kemény, *Losonczy* szelíd módot tartván elpróbálandónak. A király az utolsót udvarnokká teszi, az első hagyja egyedül a vajdaságban; karó, keresztbefeszítés, hóhérpad és pallós, a kegyetlenség

minden kigondolható nemei voltak azon eszközök, melyeknek segítségével *Drágffy* az adót kizsarlo, s egyszersmind érdemessé tette magát arra, hogy *Bakacs* egyik legrégebben forralt megbuktató célja kivitelére fő eszköznek választassák. *Ujlaki* rég kijelölt volt, hatalmas befolyása s *Zápolyával* családi szerződések útján szorossá tett egybeköttetése által; mihez járult még az is, hogy valamint az adót rendelő országtanács gyűlésében meg nem jelent, úgy a felszedést is, hol csak lehetett, gátolta; s közelebbről vádoltatott, miképp jószágain ellenje birtokai kirablása okából török hadakat bocsátott keresztül, több püspöki várakat foglalt el, s a koronás főt személyt-sértő kitételekkel illette. Királyi parancs következtében tehát *Drágffy* őt véletlenül megrohanja, Németújvárra békeríti, s várait a palatinus heves előterjesztményei dacára elfoglalja. *Zápolya fegyvert* ragad, felkölti a felső-magyarországi vármegyéket. *Ulászló* azonkívül, hogy remeg e hatalmas alattvalójától, pénziből is kifogy. E két ok sürgető kényszerítései közt szelídebb bánásra hajlik, az esdeklő *Ujlakit* kegyelmébe fogadja, várait csakugyan kezei közt tartván meg.

A közelebbi országgyűlés *Ujlaki* birtokainak rögtön visszabocsátását sürgeti s ellene törvényszabta lépések megtételét; az egy forint kapuszámadó javallatát visszaveti, heves kitöréssel az önkényűleg felcsikart kassai adóztatásért, s határozatba hozza, hogy ezentúl ne követek által, hanem személyesen jelenjék a nemesség a diétára meg. S mégis a kormány elfoglalásaihoz ragaszkodik; országtanács által adót szedet fel, s az 1495-ben másodszor tartott diétára vármegyénként csak két-két

képviselőket rendel megjelenendőknék. Ily körülmények közt nem tartja tanácsosnak a tárnok bévágni a rendek egybegyűlését; lemond. De későn. Az oppozíciót az elkeserítések legelszántabb helyzetetésbe tették, az oligarcha párt ereje tetőpontja felé közelít. Végzés lőn: új adót a nép nem ad, mert a rendes királyi jövedelem elég lenne, ha zsákmányoló tanácsosok, a kincsorzásnak köztök divatba jött rendszerével nem prédálnák azt fel. Ezeket kell számoltatni, büntetni. Mit az országgyűlés teremében és mezején követelt a nemesség, azt a birodalom egyik szélétől a másikig lázadás kitörésének minden jelenségeivel hangoztatta vissza a tehetségeiből kizsarolt pórnép. *Bakacs* megint, hogy maga ne bukják, társát buktatja, a tárnoki hivataláról lemondott pécsi püspököt altárnokával fogságba vettetvén. Mindkettőt pénzorzás-bűnösnek ítéli a gyűlés. A második örökös fogságon, az első 400 000 aranyon marasztaltatik, s kényszerítve van annak megvallására, hogy tetteihez mérve ekkora büntetés csupa kegyelmes bánásmód. Már van elég pénz, nincs szükség adóra, kiáltja *Zápolya*, utána a gyűlés eloszlik. Ily megverettetését azzal bosszulja *Bakacs*, hogy még azon évben a király által megkegyelmeztet *Ujlakinak*, minekutána az innepélyes elősmerő írását adta, hogy magtalan kihalása esetében családja minden birtokai a koronára szállandók.

Ezentúl az általunk felvett első szakasz egész folyamata alatt sebesebb kifejlődést kezdenek venni a dolgok.

Maximilian több egymást keresztülvágó európai kérdéseknek fegyverél általi eldöntésével foglalatoss, s következőleg Magyarországról gondját le kezdi venni;

tőle segedelmet várni tehát hiú remény, feltartóztatni az ellenvélemények rohanó árját erőtlen törekedés; e két megjegyzés szolgáljon felfejtő okául annak, hogy *Bakacs* a főnökpárt nézeteihez közelítés színlelése közt jóváhagyni volt kénytelen az 1498-ban öszvegyült rendeknek a pozsonyi békét közvetőleg megsemmisítő azon határozatát, hogy *Ulászló* örökös nélkül történendő halála esetében *szabad választás útján legyen a magyarnak királya*.

Ennyi diadalom nevelte a főnökgöögöt; a rend az 1505-i diétán már tisztán és egyenesen fellép azon ajánlattal, hogy *Zápolya János*, az 1499-ben meghalt *István* fia *Annát*, a királynak még akkor egyetlenegy gyermekét vegye nőül. Megtagadja e kívánságot a beteg *Ulászló*, gondatlanul beszövéen beszédébe egyszersmind a *Maximiliannali* pozsonyi békét. A nemesség oly dühösségbe jön, hogy már zúgatja, miképp királyt, királynőt az országból ki kell űzni, s nagy felindulás s céljában megcsalatkozott bosszú közt eloszlik; hazaérkezéssel ezenfelül még azt is meghallván, hogy *Maximilian* magyarországi uralkodásra következő joga innepélyes elősmertetésének kivívása tekintetéből négyezer főből álló serget kért és nyert a kölni birodalmi gyűlésből, fegyvert ragad, a prelátusok birtokait pusztítja, rabolja, a tized felvételét gátolja. *Bakacs*nak megint kibékülésről kellett gondolkodni; s minthogy a főnökpárt szándékától el nem vonhatólag sürgette, s közvetőleg csakugyan 1498-ban is ki volt mondva, az 1505. esztendőben másodszor tartott országgyűlésen oly feltétellel, hogy *Ulászló* s maradéka királysága minden esetre biztosíttassék, megegyezett *idegen nemzetűnek*

trónusra következhetése kirekesztésében. Ezen határozat csakugyan nem királyi szankció mellett, hanem mint az országgyűlésen jelenlevő személyek által alakult konföderáció következménye lőn kihirdetve.

Végigtekintve a mondottakon, látjuk, miként a kormány fellebb előrebozsátott harmadik törekedése célját a pozsonyi békének országgyűlés általi megerősítése útján akarta elérni, s minden, mit szándékolt és elpróbált, ezzel kapcsolatban állott; s egyszersmind mélyen alásüllyedt hatalmát tanúbizonyította s azt, hogy a kérelhetetlen sorstól Danaidák fáradsága vala reá mérve. A főnökrend széltében és hosszában űzte zabolátlankodásait s békétlenségre hívó ingerléseit; tábor volt a haza, mely a forradalmak csatáira a jelt az országgyűléstől várta; egy volt még hátra: hogy a tanácskozás mezején, midőn szóharc foly, fegyver is villogjon; de ez a második korszak alatt került napirendre.

A múlt országgyűléseken annyit ért el a főnök, s annyit vesztett a kormánypárt, hogy mit remélni még annak s mitől félni már ennek kevés marada. A szenvedelmek hosszas csatáin elviselve valának, a szembetett erőlködéseket a versenytér díj- és szégyenpontján túl zsibbadtságra lankadása váltta fel. Komoly nyugalom lepte a felekezetek embereit; kevés munkássággal a jelenben, sok előjelekkel a jövőre, hasonlatos azon felhők borulataihoz, melyeken Caledonia látói (Seher) a távol tengerek ellenséges hajója közelgetését olvasták. Így tölt el kilenc év; ellenkezőleg, mint látni fogjuk, a többi. Célunkra vitetőleg csak két nevezetes esemény fordul elé e szakasz elsőbb felében.

Lajos az anyja élete árán nyer életet; *Ulászlóra* a növesztésen támadt mély szomorúság közt sötét melankólia nehezedik; közdolgok igazgatásától még inkább félrevonja magát; gyászruhát, nagy haját, szakállat, körmöt visel, az elszórtság minden jeleivel. Kívánsága még egy: látni csecsemő fiát megkoronázottan. Ezt 1508. évben nem kis harcok után elérte, minthogy 1505-ben biztosítva volt maradékának királyságra jutása, de oly feltétel alatt, hogy semmi esetben gyámatyja, *Maximilian*, vagy más idegen hatalmasság ne lehessen. Ez vala az első megjegyzendő; a második, miképp a még 1510-ben erdélyi vajdává lett *Zápolya* testvérét, *Borbálát*, *Zsigmond* lengyel király nőül vevén, a kormány a Zápolya-párt ezáltal nyerendő erejét azzal kívánta csökkenteni, hogy *Perényi*, *Drágffy* és *Báthory* közt egy triumvirátust alakít, esküvel kötelezöt, miképp egyesült akarattal mindent elkövetend, hogy fő-fő hivatalra csak az juthasson, kit hárman egyszersmind szemelnek arra ki.

Ragaszkodva eddig követett tárgyfelvételi rendünkhöz, nem mellőzhetjük említését annak, miképp *Bakacs* régóta aggódva tekinte körül, hogy találhasson olyant, kinek kormányzási nézeteit s politikája minden titkait híven megőrzendő hagyományul adhassa, s meg nem csalatkozott emberösmerettel Szatmárin nyugodott meg. Ez időtől fogva a férfiú mind nagyobbra emelkedik, végre érsekké s még azelőtt pártvezérré lön; nála is a kitűzött főcél volt az, melyre félre nem vezethető következetességgel törekedett, míg az evégre felvett mellékcélokat és terveket idő, alkalmatosság és körülmények szerint módosította, hagyta el, áldozta fel, tagadta meg; de úgy alásüllyedt már a királyi hatalom,

hogy e fényes elméjű ember szinte csak annyit tehetett, mint az őt méltóságában és elhivatottságában szakaszunk vége felé felváltó, kétes lelkiületű s kevés tehetségű *Szalkai*.

A főnökpárt vezére, *Zápolya János* egy kellemes külső mellett, anélkül hogy mély, eleven elmét s nem kevés szónoklati ügyességet kitüntető ifjú, de egyébiránt szerfelett nagyravágyó s cselszövényes s mégis minden erőteli, eldöntő politikai vállalatoktól a tett közepében visszarezenő, vitéz katona, középszerű vezér, sem elég jó, sem elég rossz arra, hogy nagy lehessen.

Figyelmünket fordítsuk már *második korszakunknak* forradalmak sorával dús második felére. Ulászló élete hanyatlását érezvén, családja dolgait tisztába hozni törekedik. *Maximiliannal* 1515-ben következő tartalmú házassági egyezést alakít: "*Lajos* a császár unokáját, *Máriát* nőül veszi; *Annát Maximilian* két fiai közül valamelyik, *Károly* vagy *Ferdinánd*." E szerződésnek volt két titkos cikkelye is: először kölcsönös következő jog, egyik vagy másik család kihalásával Magyarországon és Ausztriában. Másodszor, ha *Lajos* maradéktalan múlik ki, *Anna* férje lesz magyar király. A két utóbb említett pont hallgatásban tartása mellett az egész kötéslevél közhírré tétetik. *Perényi*, a palatinus, egyébiránt a Zápolya-párt esküdt ellensége, mindenki nagy csudálkozására köszvénye miatt lelticában vitetve magát Pozsony utcáin, kemény ellenmondást olvastatott a szerződésre fel, s Sáros vára ajándékba nyérése után is csak annyira engesztelődött meg, hogy mint *Perényi*, de nem mint palatinus írta alá azt. Kevéssel

ezután meghal *Ulászló*,
véghagyományában *Maximilian* és lengyel
király *Zsigmond* fő elintézése alatt gyámatyául *Bakacsot*,
brandenburgi gróf *Györgyöt* és *Bornemisszát* nevezi ki.

A tótorság kérdése nem kis kitörésre adott okot, mert a főnőkpárt azt sürgette, hogy mivel törvény szerint, ha teljes kort nem ért a király, a nádor a gyámatya, azonban *Perényi* erre az elhivattatásra öregsége miatt nem alkalmas, választassék, miként posztumusz alatt történt, kormánynok. *Maximilian*, *Zsigmond* és az országtanács erre ráállani teljességgel nem akartak. *Zápolya* az e tárgyban tartott rákosmezei 1516-i diéta alatt az országtanács gyűlésében, mert mint mondja, élete ellen törnek némelyek, nem jelenik meg, de a nemességet a külföldi felügyelet ellen s a kormányzóválasztás mindenáron kivívására vesztegetés útján is ingerli. *Lajos* ezt hallva, rendelést bocsát ki, a diétát Budára által tevőt, s felszólítja a nemeseket, hogy fegyvertelenül jelenjenek meg oda. Ezek, mert a király rájuk gyanakodik, dühösségbe jönek, háromezerén a vár kapujára rohannak, *Tomori* ágyúkat szegeztet ki, a megtámadókat visszaveri. Honáruzó *Zápolya*, kiáltja minden a várban; ez nem látja tanácsosnak többet mulatni Rákos mezején; azon okadással, mert sürgős dolgai Erdélybe hívják, hazamegy. Eltávozta után nagy bajjal rávéteti magát a nemesség, miképp különösebben gyámatya senki sem: udvarmester és társalkodó *brandenburgi György* legyen; igazgasson pedig a király országtanáccsal egyetemben.

A törökök mindinkább fenyegetik az országot, a kincstár üres; kénytetve van hát *Lajos* ismét egybehívni a rendeket. *Zápolya* nem akar megjelenni; ezt meghallva a nemesség s sejtve, hogy pénz-segedelem fog javaslatba hozatni, nyakra-főre hazaszalad. Új diétát határoz a király; *Zápolyának* kötelességévé tétetik a megjelenés, mégpedig kíséret nélkül. Ez, ha *Bornemisszát*, ki élete ellen tör, leteszik, ígéri többet nem, csak kétszáz főből álló kíséretet vive magával. Engednek kívánságának. Ő megérkezik. A nemesség ígér subsidiumot, de minthogy az országtanács rosszul gazdálkodik, a közjövödelmeket eltulajdonítja, a törvénynek teljesedésbe vételét nem eszközli, némely pontok megtartására kívánja azt, minekelőtte az adót megajánlaná, esküvéssel is kötelezni. *Bornemissza Maximiliannak* esdeklik, hogy küldjön Ausztria Magyarország felőli széleire katonai erőt, mert a jó ügy veszélyben forog *Zápolya* miatt; a nemesség ezt meghallja, s megint otthagyja a gyűlést, szavát adva egymásnak, miképp július 15-én (1518) egybegyűl Tolnára az országtanácstól különválva. Ez eléggé merész, az eloszlás után mint országgyűlési végzést küldeni szerte a vármegyékre, felkelést és adót tárgyazó saját rendelményeit. A tolnai gyűlés személyes felkelést és subsidiumot is határoz általánosan, hozzáfűggesztve, hogy sz. Mihály napján történjenek a bácsi táborban ezen tárgyak s a királyi jövedelmek elrendelése felett a részletesebb szabálymegállítások. A király megegyezését adja ezen végzésekre, nem méltatva elég figyelemre az utolsó pont veszedelmes tartalmát.

Bácson már szó sincs többé a nemesi fölkelésről, de annál több törvények hozatnak, melyek hogy - nem, mint az

eddigiek - teljesedésbe is vétessenek; végeztetik: miképp tagja lehet ugyan az országtanácsnak minden prelátus és báró, de a végrehajtó hatalmat gyakorolja, a király nevelésére, udvara tartására, kincstárra, igazságkiszolgáltatásra ügyeljen egy, az országtanács tagjai s nemesség közül választandó bizottság. A választás meg is történt, a kormány és opposíció nevezetesebbjei közül, csakugyan a nagyobb szám az utolsó felekezetből telve ki. Az eszerint alakult bizottság csakhamar egybe vész elannyira, hogy van, ki *Bornemisszára* kardot ránt; ez megkettőztetett őrizetet von a várba, melyre a nemesi karból választott tagok, azt adva okul, hogy a vélekedésszabadság korlátolva van, ki kezdenek maradni a gyűlésből. Míg forr efelett a vita, nagy rémülésére a minisztereknek, meghal *Maximilian* s kevéssel azután palatinus *Perényi*.

Lengyel király *Zsigmondhoz* ragaszkodni, mennyire csak lehet, ez az első terv, megnyerni, míg elválík a római császárságra a választás, *Zápolyát*, ez a második, mit kigondolt és kivitt Szatmári. Az utolsót a palatinusi hivatal üresen tartása s *Zápolyának* ígérese által eszközölte, oly mértékben, hogy ez is egy volt, ki aláírta nagy csodálkozására a nemzetnek, hogy a nemesi biztosok hazamehetnek, mert az országtanács nálok nélkül is eligazít minden dolgot. Csakhamar a csodálkozás sora azonban *Zápolyára* került, midőn hirtelen *Szatmáriék Báthoryt* tévék palatinusszá. Bosszankodva s a nemesség előtt hitelében csökkenve tért Erdélybe a vajda.

Ezen időtől fogva az 1525-i rákosi diétáig az egymással kibékélhetetlenül szemben álló főnökök minden eldöntő következés nélkül ezer alakban megújult harcaikat küzdik,

melyek elősorolása ne tartóztasson el a végkibonyolódásra fordítani figyelmünket. A rákosi gyűlés megnyílt május elején s első, mit sz. Péter templomában Werbőczy előlülése alatt határozott, hogy az egybegyűlt nemesség felfegyverkezve maradjon. *Lajos* országtanács kíséretében jelenjék meg a diétára, mindenekelőtt ez előleges cikkelyeket megerősítve: "Öt nap alatt minden királyi udvarhoz tartozó német onnan kitakarodjék; a császári követ, mert honi dolgokba elegyíti magát, a velencei, mert országa a törökkel frigyben áll, tüstént távoztassanak el. Az országtanács reformáltassék. *Szalkai*, mert a törvénycikkeket nem szokta teljesedésbe vétetni, *Szerencsés*, a kincstárnok, mert cégéres életű s rossz pénzt hozott forgásba, büntetessenek meg." Hiába vonakodott a király ezen pontoktól, hiába jelent meg, a nemesség kedvét megnyerendő, kíséret nélkül, s minekutána ezer felől tétetett a kérdés, miért tart rossz tanácsosokat, miért nem eszközli teljesedését a törvénynek, bosszankodása minden jelei közt hagyta ott a gyűlést; csakugyan engedni kellett a közingerültségnek, kivált mikor az utolsó rávevő eszközül még azt is határozattá vitte ki, miszerint a papoktól vétessék el a tized, s a következő hónapban gyűljön, minthogy most, mint látszik, nem fog eligazíttatni a dolog, fegyveres kézzel s még nagyobb számmal egybe a nemes. A király tehát az elébe terjesztett pontokat megerősíti, a két végsőt mellőzve; de már most ettől sem akart elállni a többség, s minden betiltás dacára becsületszavát adja, hogy Hatvanban megjelenik.

Az országgyűlés eloszlása után mindjárt az opposzíciónak engedni akarás céljából a tizennégy napig fogva

tartott *Szerencsés* börtönéből kibocsáttatik, s a kormánypárt örömujjongatásai közt kísértetik házához. De míg tart a kiszabadulási innep lakomája, proletárius csoportja a Zápolya-pártnak felizgatva titkon, ráront a vigadókra. *Szerencsés* csak bujkálás s a vár falazatjáról kötéllel leereszkedés útján menekedhetik, háza fel van rabolva, s a kormánypárt több embere méltatlanságokkal illetve; s mégis az erő s életnélküli kormány három hosszú nap alatt, míg tartott ti. a forradalom, semmit, nem mondom a megbüntetésre, de még csak a megakadályoztatásra is tenni képes nem vala; s túrni volt kénytelen a meggyaláztatások legnagyobbikát, hogy *Zápolya*, a titkon ingerlő légyen színleg kiküldött seregeivel a nyilván lecsendesítő. Csak egy volt még hátra: hogy a párt vezére váljék a szembetett felekezet megtértjévé, s ez is megtörtént. *Szalkai* a *Zápolya*-ügyhöz szegődött.

A hatvani gyűlés július 3-án nyílt meg. Az egybecsoportozottak száma tizenhétezeret haladott. A fő-fő tisztviselők a nép kurjongatásai közt lemondani kénytelenítetnek. *Werbőczy*, a legtúlzóbb gondolkozású izgató, palatinussá kiáltatik ki, meg is erősítetik. Ez a *Zápolya* fő diadalma, mint szintén *Ujlaki* örökségének, ki ezelőtt kevés évvel halt meg, számára elítélése; végre az országtanács olylag rendezése, hogy eldöntő szózattal bírjanak benne nádor, korlátnok, országbíró, tárnok s nyolc, a nemesség közül választott személyek. Ennyi nyereség ára csak az, hogy a király magának tulajdonította és vitta ki a palatinusin kívül a több fő-fő hivatalokra kinevezési jogát.

E szakaszban, mint a történetek világosítják, a Habsburg-következés házassági szerződéshez csatolt titkos pontok útján lőn még inkább biztosítva; de noha a kormány törekedései belőle kiindulók, nyilvános vitatás-tárggyá többé kitétetve nincs, s legfeljebb egyes előkészítő próbák, mint a gyámatyaság kérdése, fordulnak elé; a főnökpárt ellenhatása egy részének más irányt ad tehát, s midőn királyi jövedelmek mily célra fordításába s a törvények teljesedésbe nem vételének oka vizsgálatába elegyedés színe alatt és következtetésében öntagjait emeli egybetett harcfegyvereken a végrehajtó hatalom eszközeivé fel, a forradalmat, melyet Hunnia térein gerjesztett. Rákos, Bács és Hatvan mezein fenntarta, az országtanács teremébe központosított.

Ez a *harmadik korszak* nem egyéb egy titkos öszveesküvésnél, sikerrel az előfogásokban, kétes jelekkel utóbb s végre török tárogatók hangjai által szétrezzentve a tett pillanati közt; itt is azonban ne mellőzzük a részletes előadást.

Hatvani gyűlés után *Zápolyának* hatalma, kiáltotta a kormánypárt, határ- és korlátatlan; akaratja, minekutána *Báthory* megbukott, s nádorrá *Werbőczy* lett, törvénytevő hatalommal eldöntő szózat; a végrehajtó hatalmat kezére játszotta országtanácsba rendelt nemes személyek által; a sereg népszerű nevéhez hajló s könnyen lekötelezendő; csak még egy lépés s ő a király. Az erőt rontsa csel; ez, amit ezen előzményekből következtetett a királypárt és nő. A kecskeméti híres *Kalendae* társaság egyesül tehát *kimondott okkal*, csak a hónap első napját lakomával megülendő, gyűjti fel a tagjaira kirótt

segedelmi részvényt, színleg ez értelemben van az aláírtak jegyzékében király s királynő neve is; *titkon* pedig célul tűzve ki *Zápolyát* hivatalából lecsapni, *Werbőczit* megöletni, *Szalkait* börtönbe vetni, *Brodaricsot* szolgálatjától fosztani meg. Mindezt *Zápolya* addigi főtámasza, az alsóbb nemesség pénzzeli megvesztegetése útján. Az oligarcha felekezetnek oly nagy volt erejében bizakodó gondatlansága, hogy igen hosszasan nemcsak hogy semmit sem gyanított az öszveesküvésből, sőt egykedvűleg nézte el, miként a király, hogy *Szalkai* befolyásától menekedhessék, s a szorosan udvarhoz tartozó egynéhánynak legyen közvetlen hatalma alatt, Budáról Visegrádra távolíttatik, *Werbőczy* a bányavárosokban kiűtött vallásos forradalmak lecsillapítására küldetik. Azonban megtörtént mégis a felébredés, csak hogy későn; mert már április 24-én 1526-ban elkezdődött a diéta. A kecskeméti nagy számmal egybegyűlt társaság az előleges konferenciákon kijelentette, miképp egyedül azért van alakulva, hogy a nemesség szabad szólási jogát a hatalmasok erőszakoskodási ellen védje. Harsogó éljen fogadta a nyilatkozókat. *Werbőczy* eszmél, s nyakára rohant veszedelmet kerülendő, kijelenti *Lajosnak*, miszerint ő csak erőtetve vállalta fel a hatvani gyűlésen a nádorságot, s hivatalát ezennel a király lábai elébe teszi. A felelet rövid és hideg: "Az udvar a lemondást elfogadja, s parancsolja, hogy menjen haza, ott várja el a további rendelkezéseket." *Werbőczy* sejtve, mi függ felette, Jóbival alkonyodáskor Erdélybe illant, s jól is választotta a szaladás idejét, mert még aznap éjszaka katonai erő vette Báthory rendelkezéséből házáat körül, hogy őt minden

tétovázás nélkül ölje meg. Másnap királyi küldöttség jelent meg a rendeknél, előterjesztendő, miképp Werbőczy és Jóbi egy veszedelmes párt fejei, kik a királyi bétiltás ellenére fegyveres gyűlést hirdettek s valósággal is tartattak Hatvanban, a királyt fenyegették, hogy ha önként nem akar, fegyver által fogják rávenni a megjelenésre, s midőn ily veszedelmek közt megjelenne, lázongó kitörésekkel kényszerítették a fő-fő hivatalokban létezőknek elmozdítására; vessék tehát a rendek ezen két embert notakereset alá. Nagy "helyes"-kiáltással fogadta a nemesség az előterjesztményt, s a két bevádoltak május 3-ára idéztettek s meg nem jelenvén, birtokaik elfoglaltattak. Báthory palatinusnak tétetett. Kevéssel ezután azonban a dolgok más fordulatot vesznek; *Zápolya*, ti. látván a többség nézeteit, jónak látta szórni a nemesség megvesztegetésére a pénzt, s magát a kecskeméti társaságot kezdte megvásárolni, s ez okból, midőn az ellenfél egybetett vagyonja is a pénzversenyt az övével ki nem állhatta, természetesen kivitte, miképp ellene s több célba vettek ellen, változván a gondolkozásmód, vád a gyűlésen egy hang sem fordult elé.

Minekutána végigvivők Mátyás halálától a mohácsi veszedelemig a kormány- és főnökpárt közti harcot, előadásunk sorában mindenütt egyszersmind a nemzet erőtlensége okait kitüntetni igyekeztünk, hátra van még egy általános pillanat polgári intézetünkre s más főbb pontú tárgyakra, rövidbe szorított foglalatjául s egyszersmind kiegészítésül a mondottaknak.

Országgyűléseink a szenvedelmek küzdhelyei valának. Értekezésünk utolsó éveiben személyesen kezdett azokban

a nemesség megjelenni. E tett nem egy kis kiterjedésű birodalomban, hol e rend nagyobb része vagyontalan s a gyűlések helyétől távol lakó, legkevésbé lehetett az, mi lenni akart, ti. közügyek elhatározásában közvetlen részvétel; hanem egyfelől azok számára, kiknek minden érdemök egy történetes eset, hogy környékbeliek, tehát megjelenhettek, gyakorlatilag kiváltsággá vált, személyes nézeteiknek az egész nevében és kötelezésül közhatározattá tehetésére; másfelől pedig, ami még veszedelmesebb volt s több visszaélések kútfeje, az oligarchák akaratjának, kiknek kíséretében s tehát nézeteik mellé szegődés árán lehetett csak szinte vagy legalább nagy áldozat nélkül a messzebb vidékieknek megjelenni, oly eldöntő súlyt adott; innen azon villanyerő, mely egyes főnök kedélye szerint csak azért rázkódtatta meg egyszerre az embereket, mert egy körbe fogózva álltak.

S mégis ily gyűlésekben törvények s azok közt nem kevesek a haza jóvat tárgyzók hozattak - gördítheti valaki ellenvetésül.

Mire a felelet: hol két párt aljasodott és aljasodásra vezető, kinél az erő egyszersmind visszaélés, egymással küzd, ott a sors változó hatalma akármelyiknél adja a győzedelmet, vetélytársa befolyását csorbító határozata néha hasznos. Ha Szodoma és Gomorra fiai harcoltak volna egymás ellen, minden esetben oly város polgára hullott el, kitől az Isten elfordította képét. A hasonlítás itt nem a felekezetek embereit, csak törekedésök elveit akarta érdekelni. Továbbá, midőn valaki szerencsétlen, legtöbb álmodozásai vannak a szerencséről. Ki gondolt valaha Eldorádóra, ha a jelenből ki nem kívánczók? S mi

természetesebb, mint hogyha egy nemzetet polgári intézetei nyomnak, leginkább elméjét azok lehető javítása foglalataskodtatja. Azonban van kor, melyben a törvények szankciója s pontos megtartása közt véghetetlen a különbség, hol azok mint a halva született gyermekek, csak azért lettek, hogy eltemetessenek. Ez írott törvénytűs időszakban is a jogokhoz szabott életmód vala az a társaságból kitagadott helóta, melynek üldözésére mindenkinek fegyvere van, s neki senki megtámadásai ellen sincs. Egyes az egyes romlására (igazolásaúl azonos tapasztalásnak: hol erős az oligarchia, ha gyenge a király, annyi független zsarnok támad, hány a hatalmas ember) meg nem szűnőleg kiirtó harcot folytat, úgyannyira, hogy ez évsort kijelölő lelki középszerűségek végetlen pusztáin, ha valaki kitűnőbb is volt, hasonlatosan a kunhalmokhoz, csontokon emelkedett magassága; s közelíténk, erény és vétek fogalmait tévesztendő, ahhoz, hogy mint az elgyávult római provinciák decuriói sorában, ha az elvetemedettek közt Krisztust valló is foglalt helyet, az csak azért történjék, mert a közhit ezt is cégéres bűnnek nézte.

Törvényhozásunk másik kiegészítő része a király, tekintetétől, igazgatási jogaitól, polgári intézeteink által biztosított befolyásától fosztva számtalanszor tétetik ki a rendektől ráküldött választottságok a felség méltóságát feledő s személyisértésig vitt ellentmondásainak; nemegyszer (kivált *Lajos*) országgyűlés elébe megjelenni kényszerítve, ott indulatos kitörések közt fogadtatva, vagy vára a nemesség által ostrom alá vetve. Hogy mennyire felelhetett meg ily időben és körülmények közt s oly kevéssé a magas elhivattatással súlyegyenben létező

személyes tulajdonok mellett az uralkodó másik fontos kötelességének, a végrehajtó hatalom gyakorlatának, azt legtisztább alakban tünteti elé egy-két pillanat e hatalom főeszközeire, úm.

a) *az országtanácsra*; ez előbb prelátusi eldöntő befolyás alatt bizodalmat nem érdemlő, azzal nem is bíró s tehát oly kevéssé képes a közhatározatnak teljesülést eszközteni, mily gyakran kitétetve a méltó vádnak, hogy azt nem is akarja; utóbb, mint mondani szokássá vált, reformáltatva, pártharcra és forradalmakra jelszó, s következésképpen abban a mértékben gúnyja a rend felett örködésnek, mint a rendek fegyvercsatogtatása, melynek teremtménye volt s fenntartója lett a törvényhozói hideg fontolgatásnak;

b) *a kincstárra*. A koronajövedelmek nagyobb része zálogba vetve vagy pusztult állapotban, mint fellebb is említők, s nemegyszer a főnököktől kiraboltatva. A nemesek, hogy adót, melynek egy részecskéje rendszerint a király kincstára jobb lábraállítására volt határozva, a többi országvédelmezési célokra megajánlani ne legyenek erkölcsileg kénytelenek, hazafutottak, vagy ha azt meg is rendelték, a hatalmasabb felszedők maguknak zsákmányolták el, mint p. o. 1521-ben, midőn a füstszámrá határozott egy forint adóból csak 45 747 forint gyűlt be. A megmaradott kevés is szinte mindég kincsőrzők orzási közt még kevesebbre olvadt. Mindezek következtében *Ulászló* arra az állapotra jutott, hogy vagy országnagyaihoz rendre ebédre járni kénytelen, vagy azon frugális eledellel megelégedni, mit a piaci pecsenyeárulók, a magyar királytól a közmonda szerint nevet kapott Laci konyhájáról adhattak. *Lajosról*, hogy többet ne említsek,

felhossa pápai nuncius báró *Pulleo di Burgio*, miképp "nincs már, mit egyék", "kényszerítik a rendek, hogy menjen táborba, holott nemhogy serge, de csizmája sincs". Az, hogy a kormány is önhatalma nevelésére kiáltólag törvénytelen módokra vetemedett, nemzet megegyezésén kívül kötött idegen hatalmassággal trónusra következési szerződést, jogtalan adókat próbált felcsikorni, egyesek élete s befolyása ellen szötte cseleít, mentheti-e a visszahatások felhasznált nemeit? Megvitatást sem érdemlő fontosságú kérdés ott, hol mindenesetre egy másodikra, ti. hogy (a rege iker bajnokihoz hasonlatosan, kikre bölcsőjüknél a halál ugyanazon pillanatát mérte a sors, s ők harcolának a férfikor szenvedélyei között egymás ellen, ki-ki testvére vére csorgásán, önélete lankadását érezvén) nem magán ejtett-e, midőn uralkodójára irányzott nehéz sebet a nemzet? Oly világos a felelet.

Hát ez elvképpen ugyan nem, tettelesen mindazáltal ország sorsára befolyással lévő nagy néptömeeggel, a parasztsággal értekezésünk éveit alatt mi történt? "Horum clamor ascendit jugiter ante conspectum dei, nihil enim praeter nudum corpus et illud quoque duris verberibus affectum, miserae plebi relinquitur", válaszolja a törvénykönyv. Tudjuk, miként a pór nép több gyengédségteli címzetéhez, ez időben a "glebae adscriptus" is csatoltatott.

Hozzunk fel végtére egy-két szót országvédelmzési rendszerükről is.

Európa nevezetesebb országaiban a láncaiból mindinkább feloldozott középrend adóival megnövekedett

közjövédelmek útján lehetőségessé, a győzhetetlen török gyalogseregnek, a jancsároknak, fegyverei által terjesztett félelem következtetésében, szükségessé lőn az úgynevezett állandó katonaság alakítása. Tizenegyedik *Lajosé* az első kezdet érdeme. *Mátyás* is kevéssel utóbb, nagy áldozatok közt, a fekete seregben ily formát állított fel. *Ulászló* alatt azonban e vitéz sereg zsoldját követelni s ki nem kapni megunván, Szeged környékén rablani és pusztítani kezd. Segít a hős *Kinizsi* a dolgon; azon cím alatt ti., hogy törökök ellen viszi, egybegyűjtve, királyi parancsolatból megrohanja azt, számtalant felkoncol, s a megmaradtakat minden lehetséges követelésökről lemondó írás mellett az országból kiutasítja. Mekkora kár hárult ezáltal az egyébiránt is gyengülő kormányra és birodalomra, felszámítani bajos.

Csakugyan az ország bátorságos léte s hatalma, általánosan véve, e korban a nemzeti felkelésen nyugodott; erről is egy-két megjegyzés nem fog tárgyunkon kívül esni. *Zsigmond* királynak "super modo exercituandi" 1435-ben hozott dekrétuma, *Albertnek* több rendelménye s végre az 1458. évben Szegeden tartott országgyűlés második artikulusának egymással egybevetéséből hozott következtetések szerint tisztán kijön, hogy első országvédelmezési lépcső volt a királyi bandérium; ha ez azonban a fenyegető veszedelem gátlására elégséges nem lenne, másodiknak következett a prelátusoknak papi tizedök és az országbáróknak hivatalokkal járó salláriumaik következtetésében kiállítandó bandériumok; harmadiknak jött sorban végre a portalis insurrectio, melyben a) személyesen felkölt a nemesség: b) jobbágytelkei mennyiségéből keletkezett arány szerint

bizonyos számú felkészült katonát állított ki: c) a prelátus és báró, noha bandériumot is tartott, magán- vagy papi birtoka szerint tartozott, mint bármely más birtokos, harcost készíteni fel.

Ezen a rendszeren azonban az 1492-i országgyűlés határozatai azon nevezetes változtatást tévék, miképp a második és harmadik lépcsőt egybeolvasztották olylag, hogy a prelátusok és bárók mentesítették a portalis insurrectiókori katonaadástól; az 1498-i végzés pedig csak minekutána a jobbágytelki insurrectio sem lenne képes az ellenségnek megfelelni, parancsolja a nemességnek személyes felkelését.

Továbbá, igaz ugyan, hogy az alkotmány kifejlődése óta a hadrendszer nálunk védelmezési eszméken épült, s a rendelmények nagy része, a hont megtámadóknak onnan kihajtását tárgyazta, mindazonáltal a védelmezésnek bár néha veszedelmes, illő korlátok közt gyakran múlhatatlan azon neme is, midőn egyik nemzet megtámadja a másikat, mert különben általa megtámadtatandó, nem volt minden figyelem nélkül hagyva; még 1222-beli törvény van arról, hogyha a király birodalma határin kívül akar menni hadba, a főispányok tartoznak sergeikkel zsoldért őt kísérni. Ez a kötelezés is az 1492-i törvénycikkekben mellőzve van.

Szóval a prelátusok és bárók birtokaik tekintetében felmentetnek a felkeléstől; a nemesek papirosra leírt törvény következtében végveszedelem esetében, az azt módosító gyakorlat szerint akkor sem katonáskodnak; a királyi bandérium, világ tudtára, csak egyedül határon túl vihető had, azonban ez is szűk jövedelem miatt szűk

számra szorított; s még hogy egyet említsünk, a végvárok egy része őrizet nélkül, mert a katonák zsoldot nem kapva, azt odahagyták, s a várnagyok a kapu kulcsait a király kezébe visszaküldötték. Mégis ritkán vala nagyobb a túlbizakodó kérkedékenység, mint a végveszedelem ez éveiben. A fiatal magyar főnökök, midőn Buda utcáin végig rivalló kürtszó a Szolimán közelgetésével is egymást felváltó nagy lakomákra hívta össze őket, csak ujjokon lévő gyűrűikkel is képesek lennének, mint volt szokásuk mondani, öszverontani a pogányok sergét.

Értekezésünk feltett azon második kiegészítő kérdésére, hogy ti. mi szülte a magyar nemzet elgyengülését, megtévé részletekre tán igen is kiereszkedő feleletünket, ezzel a mohácsi veszedelem okai vizsgálatát csak céljául tűzött töredékünket bé kellene fejeznünk; mert teszem azt, hogy a töröknek 200, a magyaroknak 80 ágyúja volt; ott roppant a sereg, itt a király elég katonát nem kapott a harcra, amit felgyűjthetett is, gyakorlatlan; erejét túlbecsülő, vezére rendelésének engedetlen stb., noha közvetlen eszköz a gyászos nap eléidézésére, mindazonáltal csak azon tulajdonképpeni értelemben ok, amennyiben ti. ha egy ember minekutána életerejét és pénzét elvesztegette, kétségbeesése közt a Dunába ugrik, s valaki azon kérdést tenné előnkbe: mi okozta néki halálát, helyes lenne ezen feleletünk: a víz. Mindazonáltal, minthogy az egész harcra készülés és megverettetés igen rövidbe foglalható s efelett felhozott állításaink igazsága mellett tanúbizonyít, azt nem említeni egy-két szóval, oly hiba lenne, mint egy egyébiránt a dolog valóságát magában foglaló törvényes irományt külső hitelesítés nélkül hagyni.

A török roppant tábor fenyegeti az országot, a Kalendae társaságtól vezérlettel utolsó rákosi diéta következendő felkelési szabályokat állít meg: a) a sereget hadba személyesen vezeti a király; b) segédül mellé egy vagy két főkapitány választassék; c) a bandériumok teljes számmal álljanak elé; d) portalis insurrectióba öt telektől egy katona menjen oly móddal, hogy ki ez említett arányban ötven katonát állíthat ki, azt tegye is meg, ki ennyire nem képes, a vármegyei tárba fizessen a kellettő zsoldos megfogadására elegendő pénzt; e) találtsák meg a pápa, hogy légyen Európa nagyobb hatalmasságait segítségre felszólítandó; f) *a nemes személyesen nem tartozik felkelni.*

Szolimán Szt. Demetert ostrom alá fogja, s mégis a diéta eloszlása után meg nem szűnt az országtanács veszekedni afelől, hogy vegye-e vagy ne teljesedésbe a törvényeket, minthogy a király a szankciót ünnepélyesen csak megígérte, de nem tette egyszersmind szokott formalitások szerint meg. Az efelett vitatásokat ürügyül használva, rendre-rendre kihúzza magát a kormány elleni párt a gyűlésekből; csak *Báthory* s *Bornemisszára* marad a végrehajtó hatalom gyakorlása; ezek, hogy *Zápolyát*, kit kijelölt a közvélemény a főkapitányságra, a harc mezejétől távoltartsák, Oláhországba küldik az ottani vajdával a törökök ellen együtt munkálódásra.

Szolimán általuk a Dráván, már Péterváradnak tart. A király pénz nélkül s a szónak legszigorúbb értelmében koplalva vesztegel Budán. A köszvénye miatt vezérségre alkalmatlan *Báthory* (ki csak imént azon okból, mert

katonái engedelmeskedni nem akarnak, hagyta Eszéket védelemtelen oda) felhívja Tolnára táborba a nemességet; de ez, a részekre szakadt, kevés kivétellel kimarad, okul adva, hogy a király nem akar személyesen állani a seregek elébe, és az országgyűlési határozatok nincsenek megtartva. Még segíthet a pápa azon rendelete, hogy a templomi kincsek egy része fordítottassák szükségparancsolta közcélokra, de ennek már a klérus szegül ellen. Ily környüállások közt tenni nem, csak rágalmazni tud *Bornemissza*, terjesztve azon álhírt, hogy *Zápolya* egyetért a törökkel.

Tehetlenségéből eszmél végtére a király, s meggyőződve, hogy ily emberekkel boldogulni nem lehet, régi s már elfelejtett miniszterét, *Szalkait* szólítja fel tanácsadóul, s ez ráveszi őt, hogy személyesen legyen a hadak vezére.

Zápolya minekutána jelentette volna, hogy lehetetlen Oláhországon által s a vajdával egyesülten munkálódni, mert az már kezesül adta fiát Konstantinápolyba, parancsolatot kap, hogy vigye sergét Tolnára.

A török azonban *Tomori* sajkásait visszaverve, Péterváradot megveszi, Futakot felégeti, Szalánkemént teszi fegyver-rakhelyül.

A király augusztus 6-án 4000 emberrel Tolnára érkezik, ott több nagyok csatolják magokat hozzá.

Szalkai kiviszi, hogy *Tomori* és *Zápolya János*, ki jól rendelt sergével közelget, neveztesse ki

főkapitányokká, s míg az utolsó megérkeznék, helyettes testvére, *György* legyen. *Tomori* és *György* őszintén vallják, hogy csak apró csatázásban gyakorlottak, nagy ütközethez nem értenek. A sereg csak 20 ezeret haladó, az ágyúk száma nyolcvan, s mégis a haditanács eldöntő ütközetet s Mohácsra telepedést szaval, csak *Brodarics* nem s váradi püspök *Perényi* mondja a kasszandrai szót: "húszezer mártírját látja a hitnek."

Mohácson ötezeren csatlakoznak még a táborhoz. *Zápolya* táborával Szeged alatt van már, s könnyű szekérrel ő előresiet. *Báthory* fél, hogy a vetélkedő társa megérkeztével kivívandó győzelem téríthetetlenül eljátszodja a hatalmat keze közül; *Tomorit* a hősi névre vágyás, a serget a számítás nélküli entuziasmus bántja. Végzés lőn tehát: *Zápolyát* meg nem várva essék meg az eldöntő ütközet.

Augusztus 29-e volt ennek emlékezetes napja.

A jobbszárnyat *Batthyány* és *Tahy*, a balt *Perényi Péter* vezérlette, a centrumon állott *Tomori* s megette a király a legpróbáltabb vezérek és sergek környezetében. Délután meglepték a törökök a magyar tábor előtt levő s *Tomori* hadvezérségben járatlansága miatt foglalatlan hagyott dombokat, s azok lábai elébe szegezték fel ágyúikat. Egy török dandár a magyar tábort véletlenül körül akarja keríteni. *Ráskai*, *Kállai*, *Török* megrohanják azt, s míg tart e csata, elkezdődik a nagy ütközet, az elsősorbeli magyar ágyúk kilövésével. A törökök színleg hátra vonultak, nyílást csinálандók, melyen az egy csoportban létező török ágyúk teljes száma tüzet ad a

jobbszárnyra és centrumra; az első kemény csorbát szenvedve hátrál, míg az utolsó tart egyenesen az ágyúknak, azokat elfoglalni; mikor tízlépésnyi közelben van, rája dördülnek azok, s teljesen visszaveretik. *Tomori* másodszor is összeszedi s az ágyúkra viszi a serget, másodszor is visszanyomatik, s másfél óra eldönti az ütközet s Magyarország sorsát. A gyalogság csaknem egészen, a lovasság nagy része a csatahelyen halva maradott. Az ifjú, jóra-rosszra tehetetlen király, játéka a sorsnak és felekezetnek, Csele patakába fullad. *Szolimán* a Balatonig pusztítván, Pécsét felégetvén, Budát körülvévén, brandenburgi *György* alatt közelítő cseh sergek s ázsiai mozgalmak hírére, minekutána a *Dobozi* haláláról regényes emlékezetű Maróthon 25 ezer, a környékből egybe gyülekezett magyar nemest levágott, 200 000 fogollyal tér vissza Konstantinápolyba. Augusztus 29-én mily időszak kezdődött! De hallgassunk a mohácsi vénapra ráborult századaink sanyarú koráról, melyben a félhold rémes világánál egy sírrá nyílt fel a hon; polgár vitte meggyilkolt polgártársát, hogy hamvadjon porrá, majd őt is betakarandó, s lőn temetés nagy és hosszas.

S rekesszük bé máris hosszúra terjedt töredékünket egy megjegyzéssel.

A középkor leventéje elvándorolt azon helyre, hol előde hamvai nyugszanak, s míg a visszaemlékezések urnáin borongott, mindaz, ami szent vala keblében, erőt és elszánást merített a harcok és szenvedések azon hosszas útjára, mely a megváltó szent földére vezet. Mi is, midőn az ősök unokáinak Földvár dombsoraira, a nemzeti

ravatalra mutatánk, nem azért tevők, hogy a koporsó kiáltsa az élet közé a tettet előlő szót: "memento quia pulvis es", hanem hogy a halál tanítson meg az életre, a pártviszályra pazérolt és célt tévesztett évsor az egyesült erejű és számító munkásságra, a caudiumi szoros a thermopülaire.

1838

VISSZATEKINTÉSEK ERDÉLY MÚLTJÁRA ÉS GR. BETHLEN JÁNOS POLITIKAI PÁLYÁJÁRA

1

Erdély, ama kis ország, mely a forradalom alatt vadregényes sorsa és niobéi könnyei által magához bővölte a világ részvétét, ritkán vala oly szerencsés, hogy a forradalom előtti alkotmányos küzdelmei iránt megnyerhesse nagyobb testvérének, Magyarországnak rokonszenvét.

Pedig e küzdelmek, kivált 1831 óta, érdekességökre nézve a közfigyelmet méltán igényelhatték volna.

Sőt az 1834-i kolozsvári hongyülés makacs szelleme, a bekövetkezett ostromállapot és az 1837-i szebeni diéta,

melynek föladata volt az állami hatalmak közt folyt versengéseket lecsendesíteni, sokkal változatosabb és sokkal vonzóbb képcsarnokát tárták föl az eseményeknek, mint Magyarországon az 1836-i ingerlékeny hangulat, mint az azt követő politikai pörök, mint Pálffy gróf reakciója s mint az 1849-i pozsonyi diéta, melynek magasztos szerepét szintén a kedélyek kiengesztelése és a visszaállított bizadalom jellemzi.

S mégis a múlt évtizedek alatt volt-e Pesten az irodalom, Pozsonyban a törvényhozás bár annyira fölvilágosítva Erdély állapotairól, hogy az ott fölmerült életkérdések fontosságát és horderejét átérteni vagy legalább méltányolni tudhassa?

Beszéltünk Pomare királyné és Otohaiti sziget beföllegzett jövőjéről; beszéltünk az angol s francia követelések jogossága felől és az ausztráliai ügyeknek európai jelentékenységéről majdnem annyi érdeklődéssel s nem sokkal csekélyebb avatottsággal, mint a Királyhágón túli viszonyok bonyodalmáról és azon alkotmányos kérdésekről, melyeknek védelmezése által egy *Kemény Dénes*, egy *Wesselényi* pályája szokatlan fénnel volt körül sugározva.

És ily előzmény mellett nem természetes-e, miként az 1848-i országgyűlésen azok, kik tizenhat évi fáradalmas és áldozatdús küzdelmek után 1110 □ mértfölddel gyarapították Magyarország földirati területét, szerény ülhelyeiket úgy foglalák el, hogy egy barátságos pillantás sem fordult feléjük, s a képviselők nevezetes része bennök újoncokat vélt látni, kik még ezentúl akarnak

"szűzszónoklataik" ingó naszádján a vitatkozások szélvészese tengerére kievezni?

Könnyen megfogható, hogy e hangulat nem kedvezett a férfibüszkeségnek, s hogy egy *Kemény Dénes* is, ki mint szónok aligha állott valakinél hátrább, teljesen visszatartózkodott a parlamenti tusáktól. Neve a törvényhozás termében csak két alkalomkor fordult elő, ti. *a második miniszteri lajstromon és a halotti jelentésén.*

Kellemetlen e tények felhordása.

De a részvétlenség - melyet egyébiránt nem szándékom menteni - történetészeti okokból fejlődött ki, mint szintén azon éber és nyugtalan figyelem, mely a XVI. és XVII. században minden erdélyi esemény nyomdokait aggódva vagy remélve kísérte.

Mert volt idő, midőn Magyarhon legdrágább érdekei Erdély által képviseltetének, s a krónikaíró a pozsonyi törvények szülemelését és magyarázatát a Királyhágón túli vidékek szelleméből fejté meg. Volt idő, midőn maga *Pázmány Péter* esdekelve kérte Erdély fejedelmét egy kevés nyakasságra, mert különben Pozsonyban elnémul minden vélemény.

S alig van több ingerrel bíró tárgy, mint a két testvérország egymás iránti részvétét emelkedései- és aláeséseiben nyomozni.

Ily nehéz szerep nem lehet ugyan sem e cikkíróé, sem e lapé; de szabad legyen Erdély közelebből kihunyt nagy

tekintélyű pártfőnökének életét és hatáskörét, ezen tündérszép, de bánatos ország történeteinek előrebocsátott rövid körrajzai által kiszínezni és fölvilágosítani.

Néhány sorba egész korszakok irányait fogom összeszorítani.

Körrajzaimnak főcélja leendő ujjal mutatni az időkre, melyek közt magasbult vagy csökkent Magyarország részvéte Erdély iránt.

Mert e részvét a politikai szabadság légkörének hőmérője is, és csodálatos pontossággal jelöli ki az Erdély alkotmányában történt nagy változásokat.

2

Midőn Izabella a budai királylaktól Gyulafehérvárra költözött, vagy ha akarjátok, a váradi béke megkötése után a kettészakadt Magyarországnak éjszakkeleti fele, ti. "Erdély" és a szélesebb értelemben vett "Partium" lőn a magyar nemzetiség és alkotmányosság súlypontjává.

Mert a szultánok ezen földet nem tekinték sajátjoknak, hanem a vazalli hűség föltételei mellett független közjoggal és szabad kormányzással bíró országnak.

Ha Erdély a mérsékelt védelmi adót megfizette, és a portának a német császár elleni hadviseletében részt vett, akkor minden megtörtént, mit Sztambulban követelhettek.

Ha pedig az adó kimaradt, és a nagyvezér táborához Erdélyből ismételt fölszólítások után sem érkezett semmi segédcsapat, ez esetben Temesvárról egy basa vagy a havasalföldi határszélek megől egy oláh vajda, sőt néha maga a nagyságos tatár kán bevonult a hanyag országba, felprédálta és kizsákmányolta a kézügyben fekvő falukat, szétverte - ha lehetett - az erdélyi haderőt, s ilyenkor a fejedelmet vagy dúsásan megfizetteté vagy lecsapá, és helyébe az országgyűlés által mást választatott.

Ezen rajz elég hűn tükrözi vissza Erdélynek a török birodalomhozi viszonyát.

Csak két körülményt kell még említenünk: azt ti., hogy a rendek által választott fejedelem megerősítése a török császár jogához tartozék, továbbá, sem a fejedelem, sem a hatalmasabb státusférfiak nem valának a Konstantinápolyban font cselszövényektől biztosítva, ha kémeikkel és pénzsákaikkal mindig készen nem állottak a basáknak és a harem kegyenceinek ellenőrzésére vagy lekenyerezésére.

Iszonyú helyzet, sóhajthatnák az érzékeny emberbarátok, kiknek kedélye kínpadra vonatik minden egyes szenvedések által.

Barbár viszonyok, mondhatnák az állami formák gyárnokai és ítései, kik csak akkor helyeslik a zsarnokságot, ha az tanszerűleg van rendezve.

És kétségtelen, miként a török *védelem*, mely Erdély sorsa fölött jól és rosszul másfél századig örködött, nem vala

sem a nemes gerjedelmek szempontjából tekintve atyáskodó, sem az állami elméletek szerint bírálva, a bölcsesség tribunálja előtt sikerrel oltalmazható.

De az országnak alkotmányos és nemzeti fejlődését tüzetesen soha nem gátolta, sőt a külviszonyokra s az európai államokkai közvetlen érintkezésekre nézve is hagyott a fejdelem és a rendek számára, ha nem is széles, azonban csakugyan figyelmet érdemlő mozgáskört.

Erdély rendkívüli képviselői és ügynökei most a szultán jóváhagyásával, majd elnézése mellett, sőt néha nehezteléseinek dacára a szomszéd országok kormányánál vagy a távolabbi lakó, de reformált hitű királyok udvarában szabadon megjelenhettek, s többnyire nemcsak nyilvánosan elfogadtatának, de élénk munkásságot fejthettek ki, és hazájok érdekeinek nyomatékot szerezhettek.

A porta által eltűrt békekötések, sőt a külhatalmakkali szövetségek is gyakran kerülnek az "Erdőntúli részek" krónikaiban elő.

S csoda-e, ha már maga ezen fél-független állapot s ha az önálló belkormányzás, melyet Erdély folytonosan megoltalmazni tudott, magára vonta Magyarország figyelmét, azon Magyarországot, mely kiterjedésére nézve karcsú és szaggatott volt, alkotmányos életét tekintve pedig inkább árnyék-jogokkal és papír-törvényekkel, mint valóságos szabadsággal bírt?

E figyelem, e részvét még magasabban fokoztaték több körülmények miatt, melyeknek nevezetesebbjei Erdély belerejéről és politikai életének ébersége felől tesznek tanúbizonyságot.

A legkitűnőbbeket említendem.

Erdély gyakran volt a magyarhoni politikai menekültek védhelye, hol vagy letelepülének, és az állam szolgálatába léptek, vagy alkalmat találtak Lengyelországba s keletre vonulni. A német császárok az európai keresztény hatalmasságok viszályai miatt ritkán levén oly állapotban, hogy mint Magyarország királyai egész eréllyel léphessenek föl a török ellen; természetes volt, miként e menekültek ügyeért Erdély megtorlására komoly szabályokhoz nem nyúlhattak, miután minden hadviselet, mely az erdélyi fejedelmekkel viszályból támadt, rendesen az oszmánokkal háborúvá változott volna át.

Továbbá Erdély még a mohácsi vértanúk előtt határozottabban hajlott a protestantizmusra, mint Magyarország. Ott a római hit utolsó türelmetlen és lángeszű harcosa Martinuzzi, a nagy státusférfiú, de túlbuzgó főpap vala. Az ő meggyilkoltatása és a papi javak szekularizációja eldöntő túlsúlyt adott a reformációnak, mely a bevett vallások törvény előtti egyenlősége mellett is a társadalom minden rétegeiben szünetleni s néhol majdnem erőszakos foglalásokat tett, és kivált a Báthoryaknak - e fényes és tragikai emlékü családnak - megghiúsult reakciója után minden magasabb állami és társadalmi polcot magának tulajdonított.

Egészen ellenkező jelenetekkel találkozunk Magyarországon, hol a nép protestáns többségével szemben a trón által határozottan pártolt, s a magas arisztokrácia többségének védelmére támaszkodó római, egy gazdag és zelosus főpapság zászlója alatt örökké merészebb és követelőbb állásokat foglalt el, míg nem a jezsuiták segítségével még a protestáns házi élet küszöbére, még a családi viszonyok szentélyeibe is gyakran lépett követelőn és jogtalanul.

Szóval: Erdély a nemzeti fejedelmek korszaka alatt a hitesezmény irányában olyforma szerepet játszott, mint éjszakai Németország; Magyarhon pedig: mint déli Németország.

Ebből következett, hogy miként a politikai üldözésekkor a magyar főurak bizodalommal tekintettek Erdélyre, azon földre, mely ha minden tervök összeroskadt, legalább a börtön és rabbilincs elől számukra menhelyet nyit, szintúgy a magyar nép többsége onnan várta a protestantizmusnak győzedelmét; onnan remélt vigaszt, midőn templomai bezárattak, imakönyvei és vallásos iratai elfoglaltatának, prédikátorai száműzetésbe küldettek.

Aztán már a *Zápolyák* korának végéveiben a latin nem vala Erdély kormánytanácsának és törvényhozó termének nyelve. A közigazgatás és közkezelés többnyire magyarul folyt. A nemzeti szellem s hang lőn általános jelleme a műveltebb társadalmi életnek és a fejedelmek udvarában kizárólag uralkodott. Csak a tudományok köztársasága, csak a magasabb irodalom nem tudott még a latintól megválni. A hittani röpiratok és polémiák az anyai nyelv